

Razmišljanja ob stoletnici Marxove smrti

Bratko Kreft

Težko je najti v zgodovini zadnjih stoletij ime znanstvenika in politika, ki bi bilo večkrat imenovano na raznih področjih človekovega iskanja, umovanja in ustvarjanja, kakor je ime in delo Karla Marxa, ki je umrl pred sto leti 14. marca 1883. v Londonu kot izgnanec in brezdomec iz svoje rojstne nemške domovine, rojen 5. maja 1818 v Trieru v družini meščansko uglednega odvetnika in pozneje juridičnega svetnika Heinricha Marxa. Pod protisemitskim pritiskom in da bi se lahko posvetil meščanski pravniški službi, se je dal oče 1824 krstiti, kakor je podobno storil poznejši sinov prijatelj pesnik Heinrich Heine, da si je tako kupil vstopnico, kakor je rekel, za vstop v meščansko družbo in kulturo. V jeseni 1835 je šel Karl Marx na univerzo v Bonn študirat pravo, vendar se je bolj udajal svobodnemu študentovskemu življenju in viharil, kolikor so mu dovoljevale finančne možnosti. Niti najmanj ni kazal takrat, da se bo nekoč razvil v tako velikega in razumskega učenjaka, sociologa, filozofa, političnega organizatorja in politika, predvsem pa da bo le z dve leti mlajšim Friedrichom Engelsom utemeljitelj znanstvenega in revolucionarnega socializma oziroma komunizma.

Humanistična gimnazija v Trieru z grškim in latinskim jezikom in književnostjo mu je dala trdno osnovo in usmeritev v humanizem. Zato je

povsem razumljivo, da je vzel pozneje za disertacijo snov iz grške materialistične filozofije, saj je bila po nekaterih profesorjih gimnazija dokaj napredno usmerjena. Razprava *Razlika demokratske in epikurejske filozofije narave* je bila že v skladu s politično-teoretičnimi, materialističnimi prizadevanji vsaj dela mladohegeljanske šole okrog Bruna Bauerja. Šlo jim je za utrditev filozofije o samozavesti, njihovih ateističnih in meščansko-demokratskih nazorov. Marx je prišel do sklepa, da je Epikur »največji grški razsvetljenec«. Disertacija dokazuje, da se je moral izvršiti ali že kmalu po maturi ali v prvih letih univerze v njem velik preobrat, saj se je v gimnaziji najprej ukvarjal s pesnikovanjem in bil eden izmed marljivih članov šolskega literarnega kluba. Napisal je tri zvezke pesmi, ki jih je posvetil svoji zaročenki in poznejši ženi Jenny von Westfalen, en zvezek pesmi pa je posvetil očetu. Objavil je le dve pesmi.

Čeprav ni nobenih podrobnejših podatkov, pričajo ti štirje zvezki, da se je sprva mogoče hotel posvetiti književnosti. To potrjujejo še osnutek tragedije v stilih *Oulanen*, o kateri pa je domnevno napisal le precej obširno dejanje, ki se je edino ohranilo. Zasnoval in začel pa je pisati tudi humoristični roman *Škorpion in Felix*, vendar je napisal le nekaj daljših in krajših ali zgodaj začrtanih poglavij, ki zavzemajo v dodatnem zvezku njegovih zbranih del (MEGA 1975, Dietz Verlag Berlin str. 688—703) šestnajst strani. Ker so bili ti rokopisi odkriti več desetletij po Marxovi smrti, jih starejši biografi sploh ne omenjajo, novejši pa le mimogrede, vendar sem mnenja, da niso zanimivi le zaradi mladega Marxa in za njegov takratni duševni profil, marveč tudi literarno, ker pričajo o njegovi mladostni pisatelji naravi, hkrati pa se stilno odraža v njih čas tiste nemške književnosti, ki je dobila ime *Mlada Nemčija* in h kateri prištevajo tudi največjega pesnika in viharnika takratne nemške književnosti Heinricha Heineja (1797—1856). Z njim je Marx prijateljeval pravzaprav do njegove smrti, čeprav ga je kot ateista Heine, ki se je umirajoč v hudih mukah obračal na Boga, zelo razočaral, da je Marx rekel na njegov račun nekaj pikrih besed.

Marxa in Heineja še veže tudi podobna usoda, saj sta bila oba politična izgnanca iz Nemčije, kjer so bila od leta 1835 vsa Heinejeva dela prepovedana. K temu bi še dodal, da se je v mladosti ukvarjal z literarnim ustvarjanjem tudi Marxov najožji in od njega nedeljivi življenjski prijatelj in sodelavec Friedrich Engels na znanstvenem in političnem področju, saj so šele pred nekaj leti odkrili njegov osnutek tragedije oziroma libreta pod naslovom *Cola de Rienzi*. Fragmenti so leta 1974 izšli v komentirani izdaji v knjigi in pričajo, da bi tragedija ali libreto, če bi bila do konca napisana, bila s svojo protitiransko ostjo nekaj podobnega, kako so Schillerjevi *Razbojniki*, ki imajo uvodoma celo geslo »in tyrannos«, ali pa njegova republikanska tragedija *Fiesco iz Genove* (Hammer Verlag Wuppertal 1974.)

Da se je mladi pesnik Marx pri pisanju svojih ljubezenskih pesmi moral zgledovati tudi po Heineju, zlasti po njegovi najznamenitejši pesniški zbirki *Knjiga pesmi* (*Buch der Lieder* I. 1827), priča naslov tretjega zvezka pesmi *Buch der Lieder* z letnico Berlin 1835, kar dokazuje, da se je Marx ukvarjal s pesništvom tudi še v Berlinu, kamor je istega leta predsedal z bonnske univerze. Tam je vpisal le pravo, medtem ko je v Berlinu poleg prava vpisal še zgodovino in filozofijo ter se pridružil levim mladohegeljancem, ki so skušali

obračunati z idealistično Heglovo filozofijo. Marx se je hotel po doktoratu, ki ga je opravil s promocijo v Jeni 1841. leta, posvetiti docenturi, vendar za to ni bilo možnosti, ker se je v svoji disertaciji že preveč razkričal kot vnet mladohegeljancev. V njej se je zavzemal že za Epikura in njegov materializem, ki ga je Hegei odklanjal. Kljub vsemu pa je Marxova disertacija pisana še s stališča Heglove idealistične filozofije. Tako v njej še slabo ocenjuje Demokrita. Boj mladohegeljancev je zlasti veljal klerikalizmu religije in z državo povezano politizirajočo Cerkvijo.

Marxov biograf Franz Mehring med drugim piše: »Kar ga (Marxa) je vleklo k Epikurju, je bil njegov ‚energijski princip‘, (str. 58 v slov. prevodu), s katerim se je ta filozof vzdignil zoper težko breme religije in se ji upal kljubovati.«

Mehring navaja iz Marxove disertacije značilno misel, v kateri Marx pravi:

»Filozofija bo zmeraj, dokler bo utripala v njenem svet obvladujočem absolutno svobodnem srcu samo kaplja krvi, vzklikala vedno z Epikurom svojim nasprotnikom: Brezbožen ni tisti, ki prezira bogove množice, temveč tisti, ki trdno zaupa mnenjem množice o bogovih« (str. 58 ibd.5.

Ideal mladega Marxa in končno vse življenje je bil Prometej, ki se je uprl bogovom in ukradel ogenj, da ga je dal človeku, kar pomeni simbolično, da bi svet in človeštvo razsvetlil. Zato Marx kar drzno zaključuje svojo disertacijo, ki navaja iz Ajshilove tragedije *Vklenjeni Prometej* stih, ki ga govori Prometej hlapčevskemu Hermesu: »Nikoli bi ne zamenjal svoje muke s tvojo hlapčevsko službo.« Na koncu disertacije pravi Marx, da je Prometej »najimenitnejši svetnik in mučenec v filozofskem koledarju.«

Da so profesorji njegovo disertacijo s takšnim izzivalnim koncem v Jeni sprejeli in mu podelili doktorat, dokazuje, da so morali biti med profesorji možje, ki mladohegeljancem niso bili nenaklonjeni. Vendar službe z docenturo na kakšni univerzi Marx le ni mogel dobiti, marveč je moral za nadaljnje življenje ubrati drugo pot, — pot, na kateri je po neutrudljivem ustvarjalnem znanstvenem in političnem delu in nenehnih bojih za vsakdanji kruh, boreč se stalno z boleznijo in bedo, pri čemer mu je stal Friedrich Engels nadvse prijateljsko in kot znanstveni in politični sodelavec ves čas zvesto ob strani, pot, po kateri je postal Marx z vsem svojim znanstvenim delom, zlasti pa s svojim zares ogromnim življenjskim tridelnim titanskim delom *Kapital*, prometejski upornik zoper vse negativno obstoječe in vladujoče v družbi, ki jo je vse življenje brezobzirno razgaljeval kot revolucionarni znanstvenik, publicist in politik, čeprav se vedno z neposredno politiko ni mogel toliko ukvarjati, kakor bi bil morda rad in kakor bi bilo potrebno.

Znanstveno delo je terjalo zase vso njegovo energijo in genialnost, ki pa ga je moral pod pritiskom razmer in boja včasih pretrgati s publicistično-političnim pisanjem, s katerim je prav tako kakor s *Kapitalom* ustvaril vrsto še danes klasičnih del, kakor je med drugim dinamično pisana in stilno izredna knjiga *18. brumaire Napoleona III.* Bolezni so ga včasih tako ovirale, da je nekatere publicistične članke zlasti za ameriške časopise pod njegovim imenom in soglasjem napisal Engels. Ker mu je univerzitetna kariera splavala po vodi, je stopil leta 1841 za sodelavca in celo urednika v *Renski časnik (Rheinische Zeitung)* v Kölnu, ki pa ga je kraljevska cenzura zlasti

zaradi Marxovih radikalnih člankov že 21. marca 1843 prepovedala. Marx je stal spet na razpotju. Čeprav je bil brez službe, se je kljub vsemu oženil, glavnemu uredniku in lastniku Rugeju pa je med drugim pisal:

»Tu vidim samo doslednost: v zatrtju Renskega časnika vidim napredek politične zavesti in zato resigniram. Povrh mi je vzdušje postalo tako zatoхло (zaradi kompromisov in bojov s cenzuro. Op. K. B.). Grdo je opravljati hlapčevske posle celo za samo svobodo in se bojevati z iglami namesto s kiji. Naveličal sem se hinavščine, neumnosti, grobe avtoritativnosti in našega prilizovanja, pripogibanja, priklanjanja in dlakocepljenja. Torej vlada me je zopet osvobodila . . . V Nemčiji ne morem ničesar več začeti. Tu človek samo sebe pači« (Mehring str. 80 ibd.).

Ali niso te misli podobne tistim o Prometeju, ki jih je po Ajshilu navedel v disertaciji? Svetu in družbi je dokončno vrgel petindvajsetletni Marx rokavico v brk in odšel v pregnanstvo v Pariz.

Začenja se Marxov boj na vse strani. Sproti je razodeval odkritja in spoznanja svojega uma o biti in nebiti človeka in biti družbe, v kateri živi človeštvo, zajeto v zablode in neresnice, vkovano v verige kapitalizma, ki se zdi vsem drugim neogiben in nepremagljiv, ker ne poznajo njegovih skrivnih jeklenih tipalk in njegove resnične biti, ki je ne morejo odkriti niti njegovi tovariši mladohegeljanci, najsi so še tako bojeviti zoper Hegla in njegov idealizem, ker tičijo odsevi njegovega idealizma še zmeraj tudi v njih. Treba je iti družbi in stvarem do korenin. Treba se je priboriti do bistva stvari najprej v filozofiji, nato v politični ekonomiji in na koncu obducirati družbo in kapitalizem s pravo vivisekcijo. »Filozofi so svet različno razlagali, gre pa zato, da ga spremenimo.« To je odslej Marxovo geslo. Zato se je moral Marx po Heglu spopasti še z levim hegeljancem in filozofom Feuerbachom, ki je sicer v svojih kritičnih spisih ostro zavračal Hegla in zaradi tega ateistično odklanjal tudi religijo, toda še zmeraj je ostal v okviru filozofskega idealizma, čeprav je mislil, da se je dokopal že do materializma. Vendar se po Marxovem mnenju s Feuerbachom šele začenja kritika Heglovega idealizma, da pa to še ni materializem. Feuerbachova kritika Hegla je pozitivna, humanistična in naturalistična (Pariški rokopisi 1844. I.) Zato je Marx sam kot krt ril naprej.

V Parizu je študiral francoski utopični socializem in komunizem, ki so ga na različne načine zastopali: Saint-Simon, privrženci Fouriera, krščanski socialisti, ki jih je vodil katoliški duhovnik Considerant. Anglež Ettienne Cabet je trdil, da je bil Kristus komunist. Marx je pozneje polemiziral tudi s Proudhonom (*Beda filozofije*) in anarhistom Stirnerjem, avtorjem znane knjige *Edini in njegova lastnina*. Poleg tega pa si tudi utopični socialisti niso bili enotni med seboj.

Marx je takoj videl, kakšna zmeda vlada tudi v tem taboru, ki je veljal za levega in je politično v odnosu do vlade in oblasti tudi bil, toda njihove smernice so bile v glavnem utopistične. Engels je v svojem spisu *Razvoj socializma od utopije do znanosti* zapisal, da so nemški socialisti ponosni, ker ne izhajajo samo od Saint Simona, Fouriera in Owena, marveč tudi od Kanta, Fichteja in Hegla.

Tako kakor trdi Marx v svoji kritiki Heglove filozofije in dialektike, saj je Heglovo dialektiko tako rekoč postavil z glave na noge, tako, je tudi boj za

spremembo družbenih razmer postavljaj na trdna zemeljska tla, toda preden je mogoče odkriti, kakšna je kapitalistična družba in na kakšnih tleh stoji, jo je treba podrobno razčleniti. Takšen je bil Marxov realizem v nasprotju z idealističnim utopizmom. Pri svojem znanstvenem raziskovanju pa ni iz preteklosti aprioristično ničesar odklanjal in je na primer temeljito študiral tudi angleške ekonomiste, predvsem Davida Ricarda. Nič ni brez analize in dokaza odklanjal, dragoceno pa je prevzemal.

Zato je Lenin ob tridesetletnici Marxove smrti v svojem klasičnem eseju *Trije izvori in trije sestavni deli marksizma* upravičeno zapisal:

»Marxova genialnost je prav v tem, da je odgovoril na vprašanja, ki so jih najnaprednejši misleci človeštva že prej postavili. Njegov nauk je nastal kot direktno in neposredno nadaljevanje nauka največjih predstavnikov filozofije, politične ekonomije in socializma... Njegov nauk je zakoniti dedič vsega najboljšega, kar je ustvarilo človeštvo v XIX. stoletju v nemški filozofiji, angleški politični ekonomiji in francoskem socializmu« (ID I str. 57—59).

Najstarejšo in osnovno misel po temeljiti analizi družbenega sestava kapitalizma, ki s svojim sistemom odtuja delo in človeka od lastnega bistva, je Marx utemeljil že leta 1844 v obsežni študiji *Kritika nacionalne ekonomije*, ko je zapisal:

»V družbeni produkciji svojega življenja stopajo ljudje v določene, nujne, od njihove volje neodvisne odnose — v produkcijske odnose, ki ustrezajo razvojni stopnji njihovih materialnih produktivnih sil. Celota teh produkcijskih odnosov sestavlja ekonomsko strukturo družbe, realno osnovo, ki ji ustrezajo določene oblike družbene zavesti. Način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh.«

In zdaj sledi poglobljena trditev:

»Ne določa zavest ljudi njihove biti, temveč narobe, njihova družbena bit določa njihovo zavest.« (Cit po knjigi Fischer-Marek: Kaj je Marx resnično rekel, CZ 1970, str. 71.)

Toda s tem še ni rečeno, da je kulturna nadstavba s filozofijo, književnostjo, umetnostjo, znanostjo itd. le mehanski posledični produkt ekonomske osnove, marveč je v dialektičnem odnosu do nje in se razvija tudi po svojih zakonih, čeprav vse nitke vodijo dialektično nazaj k ekonomski družbeni osnovi. Miroslav Krleža je v svojem zapisku o Marxu leta 1942 zapisal:

»Marx in Darwin sta odkrila neke važne resnice. Ta opico v naši telesni zgradnji, a drugi kanibalsko kamenito sekuro, pozneje pa plug, kolo in tkalne statve kot osnovne dejavnike, ki bistveno vplivajo na človeški način mišljenja. Priznam: darvinsko odkritje me je popolnoma pomirilo, Marxovo formulo pa, kako 'človeška zavest ni tista moč, ki odreja človeške odnose, marveč obratno, družbeno stanje določa človeško zavest', smatram z

darvinskim odkritjem za zanesljivo magnetno iglo in edino filozofsko uteho».

V Parizu se je Marx 1844. leta seznanil z Friedrichom Engelsom, s katerim se nista več ločila do Marxove smrti in vneto in tudi neposredno skupaj delala, da sta ustvarila to, kar danes imenujemo o filozofskem, sociološkem in idejnem smislu dialektični in historični materializem, ki pa so ga iz njunih različnih del, v katerih so njuna načela zdaj bolj zdaj manj raztrensena in povezana, ustvarjalno združili v historični in dialektični materializem ali znanstveni socializem (marksizem). Ta se poleg vseh drugih različnih ugotovitev logično in stvarno prepleta tudi skozi vse tri dele *Kapitala*, čeprav je njegovi analizi in razkrinkanju kapitalizma, kakor bi lahko rekli, služil glavni ustvarjalni smoter: odkriti človeštvu in vsemu svetu, v kakšnih družbenih razmerah živi, kakšna je njegova družbena osnova, to se pravi, da je razredna, in da je naloga proletariata, delavskega razreda vsega sveta, da družbo revolucionarno spremeni in osvobodi sebe in ves svet.

Vse to sta Marx in Engels na kratko zajela že leta 1848 v spis, ki je dobil ime *Komunistični manifest*. Ta je še danes po vsej zemeljski obli in v največ jezikih najbolj razširjen in popularen spis Marxa in Engelsa. Po tem številu se ne more meriti nobeno drugo delo z njim. Marx in Engels sta ga napisala in izdala po nalogu Zveze komunistov, v katero sta stopila 1847 leta. Končuje se s pozivom »Proletarci vseh dežel, združite se!« kar ima širši pojem, kakor če bi rekla: »Delavci vseh dežel združite se!«. Gre za vse izkoriščane in tlačene ljudi. Lenin ga je v oktobrski revoluciji razširil v geslo »Delavci in kmetje, združite se!«, kar je imelo takrat za oktobrsko revolucijo velik, odločilen in revolucionaren pomen.

Preden je prišlo do objave *Komunističnega manifesta* v Londonu, kamor se je moral Marx umakniti, ker ga je na pritisk pruske vlade izgnala policija iz Pariza in Bruslja, sta napisala *Sveto družino* ali *Kritične kritike* (1845. l.). To je prvo delo, ki sta ga Marx in Engels napisala v Parizu skupaj. Naslov je ironičen in se nanaša na skupino mladoheglovcev bratov Bauerjev in njunih somišljenikov. *Nemška ideologija* (1845—46), spet skupno delo Marxa in Engelsa, je kritika nemške filozofije levih hegeljancev Feuerbacha, B. Bauerja in anarhista Stirnerja kakor tudi tako imenovanega nemškega socializma in »njegovih raznih prerokov«, kakor pripomnita v oznaki pod naslovom. Marx sam pa je zoper anarhokomunista Pierra Proudhona (1809—65), avtorja dela *Filozofija bede*, napisal v francoščini kritično knjigo *Beda filozofije* (izšla 1847 Paris-Bruxelles). Prodhon je danes bolj znan po knjigi *Kaj je lastnina? Lastnina je tatvina* (»Qu'est-ce que la propriété? . . . La propriété c'est le vol«, 1840.)

Ker je bil Marx v revoluciji 1848 nekaj časa urednik *Novega renškega časnika* v Kölnu, je prišel pred sodišče, ki ga je sicer oprostilo, vendar je oblast list prepovedala in Marxa izgnala iz Pariza, odkoder so ga naslednje leto 1849 prav tako izgnali. Zatočišče in večno pregnanstvo najde končno v Londonu, kjer pa preživi z družino vred kljub Engelsovi, včasih kar izdatni finančni pomoči, precej bridko in bedno življenje.

Zasebno življenje Karla Marxa in njegove družine je velika socialna drama. (Dramatsko delo o njem je napisal znani italijanski pisatelj Curzio Malaparte — (1898—1957). Le z železno voljo in titansko energijo je zmožgel veliko delo. Njegova znanstvena natančnost pri raziskovanju je

kriva, da je I. del *Kapitala* izšel šele 1867. leta, tri leta po ustanovitvi Prve internacionale v Londonu. Internacionala kot mednarodna revolucionarna organizacija naj bi delavski razred vsega sveta pripravila in vodila v revoluciji, vendar časi in razmere tega še niso dopuščali. Drugega in tretjega dela *Kapitala* Marx ni mogel več pripraviti za tisk. Z veliko požrtvovalnostjo je preostali obsežni rokopis razbral in razrešil Engels: drugi del je izšel 1885. leta in tretji 1894. leta — leto dni pred Engelsovo smrtjo, pri katerem pa je treba takoj ob *Kapitalu* s poudarkom omeniti, da je Engels v svoji najodličnejši knjigi *Anti-Dühring*, naslanjajoč se na Marxova in svoja znanstvena spoznanja, najbolj strnil teorijo o historičnem in dialektičnem materializmu. Zato sodi prav tako kakor Marxov *Kapital* k temeljnim delom marksizma.

Prav je zapisal Mehring v svoji biografiji Karla Marxa o II. in III. knjigi *Kapitala*, ki ju je Marx ustvarjal z nekaj majhnimi presledki od 1861. do 1878. leta, oviran tudi že od bolezn:

»Te okoliščine,« pravi Mehring, »pojasnjujejo, da v zadnjih dveh zvezkih ne moremo iskati dokončne rešitve vseh najvažnejših problemov nacionalne ekonomije, temveč se v njih srečujemo deloma samo s postavitvijo teh problemov in z namigi, v kateri smeri je treba iskati rešitev. Kakor Marxov celotni nazor, tako tudi njegovo glavno delo ni sveto pismo, z dokončnimi resnicami zadnje instance, temveč neizčrpen vir pobud za nadaljnje raziskovanje in nadaljnji boj za resnico.« (F. Mehring: *Karl Marx*, DZS Ljubljana 1974, str. 428).

Ta Mehringov poziv sta v marsičem izpolnjevala zlasti Plehanov, še bolj pa Lenin — ne le kot marksist-teoretik, marveč tudi kot samostojen mislec, politik-revolucionar in vodja oktobrske revolucije. Zato odtlej upravičeno imenujemo Marx-Engelsov znanstveni socializem — marksizem—leninizem, ali kakor pravi 1924 ob Leninovi smrti Miroslav Krleža v svojem eseju o Leninu:

In kakor nosi kapitalistična faza do svetovne konflagracije 1914 v zgodovini socializma Marxovo ime, tako je danes že jasno (pisano 1924. I. Op. K. B.), da bo historična perioda od leta tisoč devetsto štirinaest do danes označena z Leninovim imenom. Marksizem se je spremenil v leninizem.

Vse povedano dokazuje, da marksizem-leninizem ni le vélika ekonomska, sociološka in filozofska znanost, marveč hkrati tudi etika in humanizem, če je v pravih, umnih glavah in pravih rokah.

II.

Ob Marx-Engelsovem *Komunističnem manifestu* iz revolucijskega leta 1848 pa je treba omeniti še en manifest iz istega leta, ki ga ali po krivici spregledujejo ali preišljeno zamolčujejo in omalovažujejo na levi in desni: to je Bakuninov manifest slovanskim narodom, imenovan *Poziv Slovanom*. V njem je mladi demokrasko-napredni ruski revolucionar Bakunin pozval k rušitvi carizma, Avstrije, Prusije in Turčije, ter k ustanovitvi *Zveze, fede-*

ralne republike vseh slovanskih narodov. (Podčrtal K. B.) Bakuninovo vse-slovanstvo se ne sme zamenjavati s carističnim panslavizmom, ki sta ga Marx in Engels upravičeno ožigosala kot protirevolucionarno in reakcionarno ideologijo, za katero se je skrival carski imperializem, ki je hotel zase izkoristiti tudi balkanske slovanske narode. Bakuninov manifest je izraz revolucionarnega demokratičnega slovanstva, poziv tudi manjšim slovanskim narodom, ki jih je zlasti meščansko-fevdalna imperialistična politika s svojo znanostjo vred imenovala narode *brez zgodovine ali nezgodovinske narode* (podčrtal K. B.), ki je prav, da izginejo pod nadvlado zgodovinskih narodov, kakor so npr. Nemci in celo Madžari. Izvzemali so le kolikor toliko Poljake, ki so se upirali zlasti carski nadvladi.

Vpliv takšnih nazorov in politike je bil tako močan, da sta mu podleгла celo mlada Marx in Engels, kakor sta sicer genialna revolucionarno sociološka, ekonomska in filozofska novatorja. Na to Marxovo in Engelsovo zmoto sem opozoril že leta 1939 v eseju *Slovaške pisanice*, ki je izšel v Ljubljanskem zvonu. (Zdaj je pisal o tem za Engelsa in Marxa nerodnem spodrsrljaju France Klopčič v Naših razgledih). Zato omenjam le nekaj odstavkov.

Engels je Bakuninu odgovoril naslednje leto (1849) v članku *Demokratično slovanstvo*. Že z naslovom je Bakuninu priznal, da gre za demokratično slovanstvo in ne za caristično. Uvodoma na kratko piše o sanjah in fantazijah nekaterih frakcij o splošnem bratstvu narodov, o evropski federativni republiki in večnem miru, ideje, ki so se izrodile po februarški in marčni revoluciji v nekakšne utopične ideje, namesto da bi realno stopili na pomoč revoluciji sploh. Narode deli Engels tu med revolucionarne in kontra-revolucionarne, kar vsekakor ni niti dialektično niti historično materialistično, torej niti marksistično, saj razrednega sestava družbe, ki ga tako močno poudarja *Komunistični manifest*, sploh ne jemlje v poštev. Zgodovinskih ruskih revolucionarnih pojavov, kakor so npr. dekabristi in petraševci, sploh ne omenja. Med utopistično frakcijo šteje le »demokratski panslavizem«, ki ga Bakunin izpoveduje v brošuri *Poziv Slovanom* s podpisom: Od ruskega patriota Mihaila Bakunina, člana Slovanskega kongresa v Pragi. Bakunin je že tedaj sodil k ruski demokratični revolucionarni in intelektualni levici in se je celo z mladim Rihardom Wagnerjem boril med drugim tudi na barikadah v Dresdenu, kar je uporabil kot snov za svojo dramo *Bakunin v Dresdenu*, po romanu *Mesta in leta* tudi pri nas znani rusko-sovjetski pisatelj Konstantin Fedin (Sobr. soč. I, Priboj Leningrad).

Engels pravi: »Bakunin je naš prijatelj. Vendar to nam ne bo preprečilo, da ne bi njegove brošure podvrgli kritiki.« Nato navaja iz Bakuninove brošure naslednji odstavek:

»Prvo znamenje življenja revolucije je krik sovraštva zoper staro zatiranje, krik sočustvovanja in ljubezni za vse zatirane narodnosti. Narodi so . . . končno začutili sramoto, s katero je stara diplomacija bremenila človeštvo, in spoznali, da blagor naroda ne bo zagotovljen vse dotlej, dokler bo v Evropi en sam narod živel v potlačeniosti . . . Dol s tlačitelji, se je oglasilo kakor iz enega grla, naj žive potlačeni Poljaki, Italijani in vsi drugi. Nobene osvajalne vojne več ne bo, toda naj se vodi do kraja zadnja vojna, slavni boj revolucije za končno osvoboditev vseh

narodov! (podčrtal K. B.). *Dol z umetnimi barrierami, ki so jih nasilno postavili kongresi despotov po tako imenovanih zgodovinskih, komercialnih in strateških potrebah! Naj ne bo drugih meja razen tistih, ki jih bo označila suverena volja narodov samih na temelju njihovih nacionalnih lastnosti — naravnih mej potegnjenih v duhu pravice in demokracije. Takšen klic se širi med vsemi narodi*«. (cit. po F. Engels: Demokratski panslavizem v knjigi Marx-Engels: Clanci iz Novih Rajnskih novina, Rad, Beograd 1982, str. 123 in dalje).

Ali niso misli zadnjih Bakuninovih besed sorodne Prešernovim mislim v *Zdravljici*: »Žive naj vsi narodi . . .«; le da jih je Prešern napisal pred Bakuninom leta 1844, kar pa priča pri obeh, da je takšen glas res šel že takrat pri vseh naprednih ljudeh evropskih narodov kot odmev velike francoske in pariške revolucije iz leta 1830. Prešernova pesem je v celoti lahko izšla v Novicah šele 26. marca 1848, v letu revolucije in praškega slovanskega kongresa. To dokazuje, da je napisana tudi v skladu z Bakuninovo mislijo, mislijo takratne demokratične slovanske meščanske in ljudske levice, ki je bila z Bakuninom na čelu zastopana na praškem kongresu. Bila bi prišla do besede, da ni kongresa predčasno razgnalo Windischgrätzovo topništvo. Desnico na kongresu sta predvsem zastopala »avstroslovana« Palacky in Šafařík.

Bakuninov manifest je moral pred prvo svetovno vojno buriti med drugim tudi nekatere mlade hrvaške in srbske revolucionarje, nekatere naše preporodovce in nekatere člane *Mlade Bosne*, zlasti pred atentatom na Cuvaja in nato na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 1914. leta. Mladi Krleža in mladi Cesarec sta tudi poznala nekatere Bakuninove stvari, kar poleg Stirnerja sama priznavata.

Tudi že Svetozar Marković je vedel za Bakunina. »Marković je šel iz Rusije v Švico in se je udeležil kongresa Lige za mir in svobodo. Liga se je izrekla za revolucionarno osvoboditev in za ustanovitev republike Slovanov. Marković se je mnogo tesneje priključil Bakuninu.« (Vladimir Dedijer: *Die Zeitbombe* — Sarajevo 1914, Europa Verlag 1967, str. 78).

Danilo Ilič, glavni organizator atentata na avstrijskega prestolonaslednika 28. junija 1914 v Sarajevu, je med drugimi revolucionarnimi spisi prevedel v srbsčino tudi Bakuninov spis *Pariška komuna in ideja države* (ibid. str. 352).

Dedijer tudi piše v svoji omenjeni knjigi, da je član *Mlade Bosne* Gačinović poslal Jušu Kozaku »štiri Bakuninove pamflete« (ibid. 420). »Iličevo stališče kaže vpliv Proudhona in Bakunina in kritične dejavnosti ruskih anarhistov in levo usmerjenih socialnih revolucionarjev ob premeni stoletja nasproti socialdemokratskim strankam«. (ibid. 429—430). Gačinović je rad poudarjal vpliv ruskih narodnikov na *Mlado Bosno* in je med drugim pisal: »Mi štejemo Černiševskega, Hercena, Lavrova in Bakunina za svoje najboljše učitelje« (ibid. 431). Že ti podatki kažejo, kako daleč je segal Bakuninov vpliv.

Engels pripominja k zgoraj navedenemu odstavku iz Bakuninovega manifesta:

»Tudi v tem odstavku najdemo ponovno čisto sanjavo navdušenje prvih mesecev po revoluciji. O zaprekah takšnega sploš-

nega osvobojenja, ki so v stvarnosti, o popolnoma različnih stopnjah civilizacije in prav tako različnih, s tem pogojenih političnih zahtevah posameznih narodov ni govora. Vse to nado-mešča beseda »svoboda«. O stvarnosti sploh ni govora . . .«

V nadaljnjem navaja Engels iz manifesta še naslednje, da bi opozoril na utopičnost in nerealnost Bakuninovih idej:

»Revolucija,« pravi Bakunin, »je s polnostjo svoje oblasti razglasila za razpuščene despotske države, prusko državo . . . Avstrijo . . . turški imperij . . . in končno zadnje upanje despotov, ruski imperij . . . a kot skrajni cilj vsega tega razglasila splošno federacijo evropskih republik (podčrtal K. B.). Res, tu na zahodu se nam mora zdeti čudno, da vse te lepe načrte, ki so propadli pri svojem prvem poskusu uresničenja, mora še naštevati kot nekaj zaslužnega in velikega. Zlo je bilo ravno v tem, da je revolucija, sicer, »s polnostjo svoje oblasti razglasila za razpuščene despotske države«, toda hkrati ni »s polnostjo svoje moči niti s prstom mignila, da svoj dekret izpolni. Tedaj je bil sklican Slovanski kongres, ki je temeljil čisto na teh iluzijah.«

In kot primer teh iluzij navaja Engels še naslednji odstavek iz Bakunina:

»Živó čuteč skupne vezi zgodovine in krvi, smo se zakleli, da ne bomo dovolili ponovnega ločevanja naših usod. Preklinjajoč politiko, katere žrtve smo bili toliko časa, smo si zdaj sami vzeli za svojo pravico do popolne neodvisnosti in se zavezali, da mora biti v prihodnje skupna vsem slovanskim narodom (podčrtal K. B.). Priznali smo Češki in Moravski njuno samostojnost . . . nemškemu narodu, demokritični Nemčiji smo prožili svojo bratsko roko (počrtal K. B.). V imenu tistih od nas, ki žive na Madžarskem, smo ponudili Madžarom, besnim sovražnikom našega plemena . . . bratsko zvezo. V svoji osvobodilni zvezi nismo pozabili niti tistih naših bratov, ki ječe pod turškim jarmom. Svečano smo prekleli zločinsko politiko, ki je trikrat raztrgala Poljsko . . . Vse smo izrekli in zahtevali, skupaj z vsemi demokrati vseh narodov: svoboda, bratstvo vseh narodov . . . pravica in človečnost sta bili čisto na naši strani, na strani naših sovražnikov pa ni bilo drugega kakor nezakonitost in barbarstvo (podčrtal K. B.). Nismo se predali praznim sanjarijam, marveč mislim o edini resnični in nujni politiki revolucije.«

V okviru tega spisa ni mogoče navesti vseh Engelsovih ugovorov, niti v celoti Bakuninovega manifesta, ker bi to presegalo njegov prostorski okvir. Zato navajam le glavne odstavke, v katerih govori Engels o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih, to se pravi o tistih, ki nimajo svoje zgodovine. Takšne očitke slovenskemu narodu, čeprav se je po revoluciji 1848. leta začel počasi tudi politično-narodno znova prebujati, je očitala avstrijsko-nemška imperialistična in germanizacijska in ekonomsko-kapitalistična po-

litika tudi nam, kar je pesnika Simona Jenka tako prizadelo, da je napisal znano žalostinko *Slovenska zgodovina*. V njej pravi med drugim: »Bridka žalost me prešine / ko se spomnim domovine. / V zlatih črkah v zgodovini / se bero narodov čini, / le od našega ni glasa, / s prejšnjega ne zdanjšga časa.« Jenko je tu podlegel tuji gonji, da smo Slovenci nezgodovinski narod.

K temu mnenju, ki je bilo takrat celo prepričanje in nazor v politiki vladajočih velikih narodov, kakor so bili zlasti Nemci, so se 1848. leta zaradi košutovske madžarske revolucije prilepili tudi Madžari, ki niso priznavali ne Hrvatov ne Srbov. Zato je Košut sokriv in tudi v veliki meri odgovoren za tako imenovano Jelačičevo tragedijo, ker je Košutova nacionalno-madžarska revolucija, ki ni priznavala ne srbskega ne hrvaškega naroda, tako rekoč vrgla Hrvate in Srbe v dunajski objem. Ta pa je bil seveda varljiv, zahrbtn in, kakor se je pozneje izkazalo, izdajalski, saj je vse svoje obljube, ki jih je prej dajal v strahu pred revolucijo, izdal in nadaljeval svojo imperialistično politiko do Slovencev, Srbov, Hrvatov, Čehov in Poljakov, kolikor so bili pod Avstro-Ogrsko, carizem pa isto nad tistimi, ki so bili pod Rusijo, saj ni priznaval ne Ukrajincev ne Belorusov. Slovake pa so skušali raznaroditi Madžari.

Kakor bodo pričali naslednji navedki iz Engelsa in Marxa, sta tudi onadva, kljub svoji siceršnji veliki socialni revolucionarnosti, podlegla takrat prevladujočim nemško nacionalnim nazorom o nehistoričnih in historičnih narodih, po katerih dajejo zgodovina in razmere velikim narodom pravico, da nehistorične narode tako rekoč raznarodijo in zbršejo iz življenja in z zemljevida.

Engels pravi med drugim v že omenjenem članku naslednje:

»Najprej opomnimo, da je mogoče politično romantiko in sentimentalnost pri demokratih Slovanskega kongresa popolnoma opravičiti. Izvzemvši Poljake (Engels jih izvzema tudi zaradi njihovega revolucionarnega upora zoper carizem leta 1830 in njihove zgodovine sploh — Op. K. B.). Poljaki niso panslavisti iz zelo otipljivih razlogov — vsi drugi pripadajo narodom, ki so ali, kakor Južni Slovani, po vsem svojem položaju nujno kontrarevolucionarni, ali so, kakor Rusi, od revolucije zelo oddaljeni in zaradi tega še nazadnje kontrarevolucionarni . . . Ponavljamo: razen Poljakov in v najboljšem primeru Slovanov pod Turki, nima noben slovanski narod prihodnosti iz preprostega vzroka, ker vsem drugim Slovanom manjkajo primarni historični, geografski, politični in industrijski pogoji samostojnosti in življenjske sposobnosti.«

Naslednji Engelsov odstavek je še bolj črnogled, kar zadeva manjše, nesvobodne slovanske narode:

»Narodi, ki nikoli niso imeli svoje zgodovine, ki so od trenutka, ko so se povzpeli na prvo, najsurovejšo stopnjo civilizacije, že prišli pod tujo oblast ali pa jih je šele jarem prisilil, da so prišli do te stopnje, nimajo življenjske sposobnosti in nikoli ne bodo mogli priti do kakršnekoli samostojnosti (podčrtal K. B.) —

In takšna je bila usoda avstrijskih Slovanov. Čehi, h katerim celo prištevamo Moravce in Slovake, čeprav se ti po jeziku in zgodovini razlikujejo, niso nikoli imeli zgodovine. Od Karla Velikega je Češka prikovana k Nemčiji. V nekem trenutku se je češka nacija emancipirala in ustvarila velikomoravsko državo, da bi bila takoj ponovno podjarmljena in da so jo skoz petsto let metali sem in tja kakor žogo med Nemčijo, Madžarsko in Poljsko. Nato prideta Češka in Moravska definitivno k Nemčiji, slovaški kraji pa ostanejo pod Madžarsko. In ta zgodovinsko neobstoječa »nacija« (podčrtal K. B.) postavlja zahteve po neodvisnosti.

Podobno je s tako imenovanimi južnimi Slovani v pravem smislu besede. Kje je zgodovina ilirskih Slovencev, Dalmatincev, Hrvatov in Šokcev? Po enajstem stoletju so izgubili zadnji privid politične neodvisnosti in prišli pod beneško, delno pod madžarsko nadvlado. In iz teh cap hočejo skrpati močno, neodvisno, za življenje spodobno nacijo?»

Te Engelseve izbrane, krivične besede dovolj jasno dokazujejo, da je podlegel pritiskom velenemške politike in da je bil pod njenim vplivom še po revoluciji 1848, ki je dobila tudi pri malih slovanskih narodih ime »vstajenje narodov,« saj so Slovenci zahtevali *Zedinjeno Slovenijo v svojem manifestu*, katerega koncept je napisal slavist Miklošič. Engels se je pozneje leta 1891 skliceval na Miklošiča v svoji razpravi *Zunanja politika ruskega carizma*, ker je Miklošič dokazal, da je ukrajinščina samostojen jezik in torej ne provincialno malorusko narečje velikorusčine, kakor je trdila carska politika. Zato je tudi zaradi tega, ker je pisal v ukrajinščini in se zavzemal za svoj narod, preganjala med drugimi Ukrajinci tudi pesnika Tarasa Ševčenka, barda ukrajinske književnosti.

Engels pa gre v svojem obsežnem članku še dalje, ko pravi:

»In ne le to. Če bi avstrijski Slovani bili kompaktna masa, kakor so Poljaki, Madžari, Italijani, če bi bili sposobni, da bi ustvarili skupno državo 2 do 20 milijonov, bi njihova zahteva še imela resen značaj. Dogaja pa se ravno nasprotno. Nemci in Madžari so se mednje zabili kot širok klin tja do skrajnih poganjkov Karpatov, tja do Črnega morja, ločili so Čehe, Moravce in Slovake, s šestdeset do osemdeset milj širokim pasom od južnih Slovanov. Pet in pol milijonov Slovanov severno od tega pasu in pet in pol milijonov južno od njega jih je oddelila kompaktna masa deset do enajst milijonov Nemcev in Madžarov, ki jih je zgodovina iz nuje naredila za zaveznike.«

Kar pravi Engels, je res le po geografskem položaju, kar pa nikakor ne more odrekati tem narodom pravice, da so se borili za svobodo in samostojnost in za veliko zvezno republiko vseh slovanskih narodov, kakor je terjal Bakunin v svojem manifestu, čeprav je bilo to spricho političnega položaja v Evropi res morda utopično, toda tudi znanstveni in politični socializem Marxa in Engelsa je imel med svojimi predhodniki različne smeri utopičnega socializma, kar opozarja posredno Lenin v svojem že omenjenem članku *Trije izvori in trije sestavni deli marksizma*, ko pravi, da je *Marxov*

nauk nastal kot direktno in neposredno *nadaljevanje* nauka največjih predstavnikov filozofije, politične ekonomije in socializma.« Pod zadnjim misli na utopični socializem Saint-Simona, Babeufa, Fouriera, Owena in drugih.

Preskočil bom daljši odstavek, v katerem Engels najprej dokazuje iz geografsko-političnega položaja, da Čehi in Moravani, stisnjeni med Nemce in Madžare, ne morejo ustvariti svoje države, in prešel k odstavku, ki govori o južnih Slovanih. Tam pravi:

»Prav tako delijo južni Slovani, Slovenci in Hrvati, Nemčijo in Madžarsko od Jadranskega morja; niti Nemčija niti Madžarska ne moreta dovoliti iz geografskih in komercialnih nujnosti, da bosta ločeni od Jadranskega morja, čeprav te geografske in komercialne nujnosti za Bakuninovo fantazijo niso zapreke, ki pa zato kljub temu obstajajo in predstavljajo za Nemčijo in Madžarsko prav tako življenjska vprašanja kakor za Poljsko npr. obala Baltiškega morja od Gdanska do Rige. Toda tam, kjer je beseda o eksistenci, o svobodnem razvoju vseh resursov velikih narodov, ne bo vendar odločevala takšna sentimentalnost kot obzir do nekoliko razpršenih Nemcev ali Slovanov. In da ne govorimo, da so ti južni Slovani povsod pomešani z nemškimi, madžarskimi in italijanskimi elementi tako, da razbija tudi tukaj prvi pogled na lingvistično karto načrtovano južnoslovansko državo na nepovezane krpe in da se v najboljšem primeru vsa ta država izroča italijanskim buržujem iz Trsta, Reke in Zadra, in nemškim buržujem iz Zagreba, Ljubljane, Karlovca, Zemuna, Pančeva in Bele Cerkve«.

Ker ne morem v okviru tega prostorsko odmerjenega sestavka navesti vseh odstavkov iz Engelsovega članka zoper Bakunina in njegovo republikansko združitev vseh Slovanov v veliko federativno republiko in zlasti zoper manjše slovanske narode, navajam le še dva odstavka iz Bakuninovega manifesta, kjer med drugim pravi:

»Vi (Slovani) se po pravici jezite, po pravici koprnite po maščevanju nad prekletstva vredno nemško politiko, ki je izmišljala le vašo propast, ki vas je stoletja držala v suženjstvu . . . Madžari, besni sovražniki našega plemena, so drzni, čeprav jih je komaj štiri milijone, da hočejo obesiti svoj jarem na osem milijonov Slovanov . . . Vem, kaj vse so napravili Madžari zoper naše slovanske brate, vem za njihove zločine proti naši narodnosti, vem, kako so teptali naš jezik in neodvisnost z nogami . . . Zares, Slovan nima kaj izgubiti, samo pridobiti mora! Zares, živeti mora! In mi bomo živeli! Dokler nam bodo oporekali tudi najmanjši del naših pravic, dokler bo tudi en sam ud našega telesa oddeljen ali odtrgan, se bomo krvavo borili, neizprosno na življenje in smrt vse dotlej, dokler slovanstvo ne bo stalo v svetu véliko, svobodno in neodvisno . . .«.

Navedel sem teh nekaj odstavkov iz Bakunina in Engelsa, da se tudi ob stoletnici Marxove smrti spomnimo, kako težak in skoraj brezupen je

bil naš boj in boj vseh južnoslovanskih narodov še v 19. stoletju, boj, ki se je v polpreteklem času tako rekoč ob zadnji uri razvnel z Osvobodilno fronto in revolucijo v tisti boj, ki ga Bakunin napoveduje v zgornjem navedku. Ali ni neka simbolična zveza s temi Bakuninovimi mislimi in njegovim demokratičnim slovanstvom tudi v dejstvu, da je še vedno državna himna SFRJ *Hej, Slovani*, ki je nastala za Bakuninovega manifesta in revolucije 1848, kar vsekakor daje človeku misliti tudi danes.

Zaradi ravnovesja z Engelsom pa moram navesti še nekaj iz Marxa, ker je žal pod vplivom takratnih reakcionarnih političnih in psiholoških pritiskov predvsem nemške buržoazije in naraščajoče moči kapitalizma, mislil podobno, ko sta hkrati nasprotno skupaj z Engelsom z vsem svojim velikim delom na razredni osnovi pozivala in delala za razredno socialno revolucijo proletariata in za uničenje kapitalizma ter vsa zagledana v socialno revolucijo spregledovala pravice zlasti malih slovanskih narodov, za katere se je v svojem manifestu postavil takrat demokratični revolucionar Bakunin, ki je šele pozneje postal eden izmed ideologov mednarodnega anarhizma, ki ima tudi v našem času še dovolj privrženecv.

Tudi Marx se je ukvarjal z vprašanjem slovanstva, vendar ne bakuninovega kakor Engels, marveč carskega panslavizma, ki se mu je zdel še posebno nevaren proti koncu krimske vojne, ki so jo vodile v letih 1855—56 Francija, Anglija, Turčija in Sardinija zoper Rusijo, ko je vdrla v turške donavske kneževine, vendar bila premagana pri Sevastopolu in prisiljena skleniti mir v Parizu. Boje pri Sevastopolu in usodo ruskih vojakov je literarno klasično opisal mladi Lev Tolstoj, ki se je udeležil kot topniški častnik bitke pri Sevastopolu. Njegovi trije spisi *Sevastopol v decembru mesecu*, *Sevastopol v maju* in *Sevastopol v avgustu 1855. leta* sodijo med najboljša dela v svetovni književnosti, ki opisujejo vojno. V ruski književnosti 19. stoletja zavzemajo podobno mesto kakor v sodobni francoski književnosti Barbussov roman *Ogenj* o prvi svetovni vojni ali pa pri nas Krležev ciklus *Hrvatski bog Mars* in Cankarjeve *Podobe iz sanj*.

Carska ruska politika si je že pod Katarino II. prizadevala, da bi si osvojila Carigrad ali Konstantinopol. Zato je Katarina dala celo svojega vnuka krstiti na ime Konstantin, da bi nekoč vladal nad Konstantinopolom. Zamisel je hotel kolikor toliko uresničiti car Aleksander II., a se mu je ponesrečilo, ker so rusko vojsko pri Sevastopolu zahodni zavezniki premagali. V času te vojne se je politično propagandistično razplamenel carski imperialistični panslavizem, ki ga je treba strogo ločiti od bakuninovega, čeprav še do danes ni jasno in popolnoma rešeno vprašanje, da gre za dve različni, celo nasprotujoči si stvari. Marx je v dveh številkah *Neue Oderzeitung* (21. in 24. aprila 1855) objavil s svojim imenom članek v dveh delih *Nemčija in panslavizem (Deutschland und der Panslavismus)*, gl. Marx Auswahl und Einleitung: Franz Borkenau Fischer Bücherei, 1956 Frankfurt am Main, str. 216—221).

Takoj tukaj pa moram pripomniti, da članka, ki ga v svoji prej omenjeni knjigi pripisuje Franz Borkenau le Marxu, v resnici ni napisal Marx sam, marveč Engels na njegovo naročilo (*Podčrtal K. B.*). Nekateri življenjepisci Marxa in Engelsa poročajo, da je Engels večkrat napisal kakšen članek po Marxovem naročilu, ker Marx sam ali zaradi bolezni ali preza-poslenosti naročenega članka ni mogel napisati. Tako je nekaj Engelsovih člankov izšlo pod Marxovim imenom, da je Marx lahko tudi zanj dobil

honorar, ki ga je v stiski nujno potreboval. Po tem tudi vidimo, kakšen požrtvovalen in v tem smislu tudi nesebičen prijatelj mu je bil Engels. Čeprav je torej Borkenau pripisal v svojem izboru iz Marxa tudi članek *Nemčija in panslavizem* le Marxu, je nemara storil to zaradi tega, ker je bil pri prvi objavi pod člankom podpisan Marx in ne pravi pisec, Engels. Vendar to ni poglavitno vprašanje, saj se je tudi sicer Marx strinjal z vsem, kar je Engels napisal. Tako se je moral strinjati tudi s tem člankom, ki bi ga morali zato imenovati Engels-Marxov članek. To potrjuje tudi opomba v njunih nemških delih (MEGA 11, 1978, Dietz Verlag Berlin, str. 193—199), kjer je članek objavljen z Engelsovim imenom, na strani 664 pod številko 132 pa piše:

»Ta članka (ker je članek dvodelen. Op. K. B.) je napisal Friedrich Engels na prošnjo Karla Marxa (podčrtal K. B.) za hkratno objavo v Novem odrskem časniku (Neue Oder-Zeitung) in za New-York Daily Tribune. Kakor je razvidno iz drugega članka v Novem Odrskem časniku in iz pisma, ki ga je napisal Marx uredniku tega lista, Moritzu Elsneru, 17. aprila 1855, je bilo sprva v načrtu, da bi nadaljevali s kritiko panslavističnih teorij. V tem pismu pravi Marx: »Priložena članka sta začetek polemik zoper panslavizem. Po mojem mišljenju je skrajni čas za Nemčijo, da se seznaní z nevarnostmi, ki ji grozijo . . . Vendar je moje prepričanje, da se ne sme izgubiti nobenega časa in v Nemčiji trobiti k alarmu (Alarm in Deutschland zu blasen).

Mislím, da že ta navedek zadošča, da se je Marx popolnoma identificiral s člankom, še več, naravnost poziva k »alarmu«. Na podlagi tega dejstva smem torej pisati o članku *Nemčija in panslavizem* kot o Engels-Marxovem članku. Da pa se tega »germanskega« mnenja nista znebila še pozneje, pričata še dve pismi: eno Engelsovo in eno Marxovo. Engels je 24. februarja 1882 pisal Eduardu Bernsteinu, ki je imel neke simpatije za potlačene južnoslovanske narode:

»Da vas moje pismo ni spreobrnilo, ker že imate simpatije za »potlačene« Slovane, je razumljivo. Mi vsi smo imeli prvotno simpatije, dokler se nismo prebili skozi liberalizem in radikalizem za vse »potlačene« nacionalnosti, in vem, koliko časa in študija me je stalo . . ., da sem se tega osvobodil.« (MEGA knj. 35, str. 285). Marx pa je v pismu Wilhelmu Liebknechtu 4. februarja 1878 zapisal: » . . . Mi se postavljamo odločno na stran Turčije iz dveh vzrokov: 1. Kdor je turškega kmeta — torej turško ljudsko množico — študiral . . . je spoznal, da je eden izmed najsposobnejših in najbolj npravstvenih zastopnikov kmetstva v Evropi; 2. ker bi poraz Rusov gotovo pospešil družbeni prevrat v Rusiji, in za ta prevrat, s tem pa tudi za prevrat po vsej Evropi, elementi že masovno obstajajo . . . « (MEGA knj. 34, str. 317—19).

Marx ni vedel, da so ti kmetje predvsem »srbska, bolgarska in makedonska kmečka raja.«

Navedeni njuni pismi sta v zvezi s hercegovsko vstajo, ko sta se postavila na stran tlačiteljske Turčije iz interesov »višje evropske politike.« Kot

izjemo in spremembo pa moram navesti še pozdravno pismo, ki sta ga Marx in Engels poslala predsedniku slovanskega mitinga, ki se je 21. marca 1881 vršil v Londonu ob desetletnici pariške komune. Na mitingu so bili zastopniki poljskih, čeških in srbskih socialistov. Na mitingu je bil tudi ustanovljen slovanski revolucionarni klub. Marx in Engels se v pismu najprej opravičujeta, ker se ne moreta mitinga udeležiti, med drugim pa pišeta:

»Vlade kontinenta, ki so po padcu komune s svojim preganjanjem prisilile Mednarodno delavsko združenje, da je opustilo svojo formalno, vnanjo organizacijo, — te vlade, ki so verjele, da bodo lahko z dekreti in z izjemnimi zakoni uničile veliko mednarodno delavsko gibanje, so po drugi plati komaj slutile, da bo isto delavsko gibanje deset let kasneje močnejše kakor kdaj in da ne bo zajemalo le evropski, temveč tudi ameriški delavski razred, in da ga bo skupni boj za skupne interese proti skupnemu sovražniku združil v novi in večji spontani Internacionali, ki bo bolj in bolj preraščala vse vnanje oblike združevanja.

Tako živi komuna, za katero so sile starega sveta mislile, da so jo zatrle, močnejše kakor kdaj, in tako se lahko z vami združiva v klicu: »Vive la Comune!« (ID V str. 145—46).

Tako sta s tem priznala po čeških in srbskih socialistih, ki so se udeležili mitinga, češki in srbski narod. Tu je še omeniti, da je prvi prevedel v ruščino *Komunistični manifest* Bakunin, prav tako pa sta Marx in Engels v uvodu k tretji izdaji *Komunističnega manifesta* upoštevala možnost vloge, ki bi jo mogla imeti v revoluciji ruska občina, kar so zagovarjali zlasti ruski revolucionarni narodniki-socialisti (npr. Hercen in drugi).

Proti koncu tretjega uvoda pišeta (London, 21. januarja 1882):

». . . V Rusiji pa nahajamo poleg naglega razcveta kapitalističnega špekuliranja in šele razvijajoče se meščanske lastnine večjo polovico zemlje v skupni posesti kmetov. Vprašanje je: ali lahko ruska občina, oblika pradaevne skupne zemljiške posesti, čeprav močno spodjedena, neposredno preide v višjo obliko komunistične skupne posesti! Ali mora, narobe, prej iti skozi isti proces razkroja, ki predstavlja zgodovinski razvoj Zahoda?

Edini odgovor, ki je dandanes mogoč, je: če bo ruska revolucija signal za proletarsko revolucijo na Zahodu, tako da se bosta medsebojno dopolnjevali, utegne zdajšnja ruska skupna zemljiška posest biti izhodišče komunističnega razvoja«.

Čeprav oktobrska revolucija ni nastala tako, pa je vendarle bila »signal za proletarsko revolucijo na Zahodu«, le da se Zahod (razen v kratkotrajni in zadušeni revoluciji na Madžarskem in v Nemčiji) signalu oktobrske revolucije kot uvodu v svetovno revolucijo ni odzval. Zgornji navedek priča, da sta morala Marx in Engels pod vplivom raznih ruskih revolucionarnih gibanj v sedemdesetih letih v marsičem svoje mnenje o Rusiji in tudi npr. o češkem in srbskem narodu spremeniti, sicer bi temu »slovanskemu revolucionarnemu mitingu v Londonu« ne poslala svoje tople poslanice. (ID II, str. 573)

(Nadaljevanje in konec prihodnjič)

pokaže seveda, da gre za sofisticirano obračanje besed, ne za logično in historično natančno misel. V resnici so se v evropski zgodovini odločali za revolucijo posamezniki, ki jim ni bilo ničesar znanega o omenjenem količinsko-kakovostnem zakonu, ki naj bi imel metafizično veljavo; in narobe so ljudje, ki so trdno verjeli v dialektični materializem kot edino možno »metaphysico generalis« našega časa — na primer Plehanov — v politiki sprejemali čisto drugačne odločitve od teh, ki jih izpeljuje iz metafizičnih načel Stalinov traktat. Razlog za takšno neskladje je seveda ta, da se iz običajnih postulatov diamatske metafizike — kot iz sleherne metafizike — dajo v danih socialno-historičnih okoliščinah izpeljati zdaj takšni, zdaj spet drugačni napotki za konkretno zgodovinsko dejavnost. Iz dialektičnega materializma kot obče ontologije je mogoče zato izvesti ne samo stalinizem, ampak s prav tolikšno upravičenostjo tudi družbenopolitično prakso, ki je bistveno drugačna ali celo nasprotna. Toda to bi bil samo dodaten dokaz, da diamatska metafizika ni bila »filozofska osnova« stalinizma v pravem pomenu besede, ampak kvečjemu njegov naknadno prirejeni, navidezni alibi za opravičenje pred zgodovino. Takšno opravičilo je seveda po logiki same stvari lahko samó nadzgodovinsko, kar pomeni, da se mora zatekati po argumente k metafiziki.

(Se bo nadaljevalo)

Razmišljanja ob stoletnici Marxove smrti

(Nadaljevanje in konec)

Bratko
Kreft

III.

Čeprav je prišlo po ustanovitvi Internacionale (1864) med Bakuninom na eni strani in Engelsom in Marxom na drugi strani do hudih sporov zaradi Bakuninove anarhistične organizacije *Alianse socialistične demokracije* in njenih tajnih ločin, gre tu predvsem za vprašanje Bakuninovega manifesta vsem Slovanom leta 1848 in stališča, kakor sta ga zoper slovanstvo, zlasti pa zoper tako imenovani panslavizem (carski in necarski) zavzela Engels in Marx. V Bakuninovi biografiji, ki jo je leta 1970 izdala v Moskvi Natalija Mihajlovna Pirumová (Izdatesl'tvo Molodaja gvardija), je dokaj obširno obdelano vprašanje Bakuninovega manifesta Slovanom in Engelsova kritika. Tam pravi med drugim (str. 103):

»Slovansko vprašanje, ki je vedno bolj zajemalo Bakuninove misli in čustva, je ostalo zanj zdaj, v drugi polovici 1848. leta, edino upanje za rešitev Evrope pred reakcijo, katere valovi so jo preplavljali. Protirevolucija je zmagala v Neaplju, Parizu, Dunaju, Berlinu. Padec Milana, vojna zoper Ogrsko; namesto brat-

ske zveze narodov — obnovljena sv. aliansa na širših temeljih pod pokroviteljstvom Anglije in Rusije . . . » — tako je označil F. Engels (K. Marx) politični položaj v Evropi v februarju 1849. leta. Ker je neposredno opazoval dogodke v Nemčiji, ni pričakoval ničesar od dežele, v kateri »oficialna reakcija in oficialna revolucija tekmujeta v ničevosti in neumnosti«.

Posebno Bakuninovo razdraženost so izzvale v njem neskončne in neplodne parlamentarne debate. Pod vplivom tega položaja je pisal Bakunin Hercenu v avgustu 1848. leta: »Ne verujem v konstrukcijo in v zakone: tudi sama najboljša konstrukcija me ne bi mogla zadovoljiti. Nam je potrebno nekaj novega: sunek in novi, brez zakonov, a zaradi tega svobodni svet.«

Ali ne napoveduje ta Bakuninova misel že bodoči njegov anarhizem? Pirumova pravi dalje:

»Za ustvarjanje takšnega svobodnega sveta pripada v tem položaju in po njegovem mnenju glavna vloga Slovanom. Osnovno vprašanje, je računal on, je v naslednjem: »Despotična Rusija, vsiljena Slovanom, zadavi ali vso Evropo in vso Nemčijo ali Svobodna Evropa z osvobojenimi in samostojnimi Slovani vnese pod pokroviteljstvom Poljske svobodo v Rusijo.« (Pirumova str. 103).

Te Bakuninove misli niso bile takrat nič dosti bolj utopične kakor misli in želje Engelsa in Marxa po proletarski revoluciji v Nemčiji, čeprav je tam naraščal z industrializacijo tudi že počasi se prebujajoč delavski razred. Pirumova pravi dalje:

»Položaj okrog slovanskega vprašanja je bil nadvse težak. Proti narodno-osvobodilski in revolucionarni borbi Slovanov ni stala samo sila reakcije in nacionalna omejenost voditeljev slovanskega gibanja, ki niso razumeli neobходимosti zedinjenja vseh revolucijskih sil v Evropi, tako slovanskih kakor nemških in ogrskih. V tem, za revolucijo zapletenem času je Bakunin razumel, da morejo samo združene mednarodne sile demokracije pregnati s svoje poti reakcionarne vlade Evrope. Ta ideja ga je tudi prisilila, da je vzel pero v roke in napisal Poziv Slovanom (ibid. 103—104).

Po porazu revolucije je tudi Marx spoznal, da ni drugega izhoda kakor revolucionarni boj. Zato je v *Novem renskem časniku* v jeseni 1848 zapisal.

»Vae victis! Brezuspešno klanje od junijskih do oktobrskih dni, dolgočasna žrtvena slavnost od februarja do marca, kanibalizem kontrarevolucije, bodo sami prepričali ljudstva, da je le eno sredstvo zoper morilske smrtne bolečine stare družbe, da krvave porodne popadke nove družbe skrajša, poenostavi, osredotoči samo z enim sredstvom — z revolucionarnim terorizmom.« (po Arnold Künzli: Karl Marx, Europa Verlag 1966 Wien, str. 703; prim. MEGA 1975, knj. 5, str. 457).

Pirumova pravi v svoji knjigi, da je Bakunin v prvi različici svojega *Poziva Slovanom* govoril tudi o socialnem vprašanju (104), vendar se je zaradi težkega vprašanja omejil v manifestu le na deklarativnost. Predlagal je, da vključijo Slovani v svoj boj Madžare in da pomagajo nemškemu narodu. »Ozrite se okoli sebe: revolucija povsod. Ona sama caruje, ona sama je močna. Nov duh s svojo razrušilno močjo je nepovratno vdrl v človeštvo in prodira v družbo do njenih globokih in temnih plasti. In revolucija se ne umiri, dokler ne razruši starega trhlega sveta in ne ustvari iz njega novega, lepega sveta... Samo v njej je življenje, izven nje je — smrt.«

Pri Parumovi sledi kritika Engelsa, ki je napadel Bakuninov manifest in označil z izjemo Poljakov vse slovanske narode za »kontrarevolucionarne po naravi«.

... »V tem vprašanju (Engels) ni imel prav... Zgodovinska resnica je bila v tem sporu na Bakuninovi strani. Niti en narod ne more biti po svoji naravi kontrarevolucionaren, kar je pozneje dokazala marksistična teorija o nacionalnem vprašanju. Če se je področje Bakuninovega socialnega mišljenja razblinilo, je v nacionalnem vprašanju popolnoma določen. Predlagal je Slovanom zavreči ozke okvire gibanja, vključiti v revolucionarno zvezo Madžare, podati roko pomoči nemškemu narodu. V teh okoliščinah, ko so v vojskah, ki so bile na pohodu proti Dunaju, prevladovali slovanske vojske, je bil Bakuninov poziv nadvse pereč« (ibid. 104).

Tu je omeniti še znameniti Bakuninov govor, ki ga je imel v Parizu na zborovanju Poljakov 18. novembra 1847. leta. Na njem je nastopil kot mlad ruski demokrat, ki je pozval v imenu vseh naprednih Rusov Poljake k spravi in združitvi v revolucionarnem boju zoper carski despotizem Nikolaja I., ki ne tlači le poljskega ljudstva, marveč prav tako rusko. (Pariška policija ga je na zahtevo carske vlade zaradi tega govora izgnala v Bruselj.) Le združeni ga lahko premagajo.

Njegov dolgi in ponekod zanosni govor je celo objavila leta 1848 v Ljubljani Cigaletova *Slovenija* v treh številkah (štev. 34, 35, 36), kar je za takratne naše razmere vsekakor ne le značilno, marveč tudi pogumno dejanje.

Po besedilu, objavljenem v Cigaletovi *Sloveniji* v takratnem našem jeziku, je med drugim rekel zbranim Poljakom:

Pri nas gospodari gerd sramoten despotizem, brez uzde v svoji sili, brez meje v svojim dejanji. Nobenih pravic, nobene pravičnosti, nobene pomoči zoper svojovoljnost pri nas ni... Ni moč predstaviti si položaja nesrečnišiga in sramotnišiga nad tem... Rusko ime v oficialnem zmislu (pomenu) pomeni sužnika in rablja. Vidite, gospodje, de popolno svoje postavljenje spoznam, in predstavljam se vam kot Rus, ne desiravno sim, ampak zato ker sim Rus. Pridem z globokim čutom odgovornosti... Za me ko Rusa je to obhajanje spomin sramote. De, spomin velike narodne sramote. Rečem to očitno: vojska leta 1801 je bila z naše strani vojska nespametna, kletvonosna, bratomorna... Ta vojska je bila početa od strani despotisma, nikoli

ne od strani naroda ruskega, zakaj te dve strani sta si čisto nasprotni . . . Ko otroci eniga velikanskega naroda, naše osode so nerazločljive in reč naša mora skupna biti . . . Verjemite, de pri Rusih ne manjka revolucionarnih življev. Rusia se zdramljuje, poželjeti jame, presteva svoje moči, spoznava sebe, zbira se in doba ni dalječ, ko se velika nevihta, nevihta v otetbo nas vseh vname!

Tako in podobno je govoril Bakunin, dne 29. Listopada 1847 v polskim zbirališu v Parizu. Manifesta Slovanom »Slovenija« seveda ni mogla več objaviti, toda že objava njegovega govora Poljakom dokazuje, da je poleg Prešerna in Cigaleta moralo biti v Ljubljani še nekaj pogumnih glav, ki so mislile o tem vprašanju podobno kakor Bakunin. Sicer pa: ali ni že uvod h *Krstu pri Savici* spesnjen v duhu bakuninovskega manifesta? Kakor Bakuninovo vseslovanstvo tudi v njegovem manifestu ni bilo caristično, marveč demokratično, táko je tudi v Prešernovem *Krstu pri Savici* (več kot deset let prej). Torej je moralo vreti takrat že precej časa na več koncih in krajih in Engels-Marx, če sta se v drugem poglavju članka *Nemčija in panslavizem* dotaknila vprašanja slavistike, bi se morala dotakniti tudi primerov iz književnosti. Prepričala bi se, če bi se vestneje seznanjala z zgodovino malih slovanskih narodov, da le ti niso brez svoje narodno-kulturne in dovolj samozavestne volje za obstoj in da kljub vsemu niso ne nehistorični in ne sami po sebi »kontrarevolucionarni«, kakor sta v nevednosti in prenagljenosti pod vplivom pangermanske politike in propagande mislila, ko sta jima podlegla, čeprav tega tudi kot socialna revolucionarja ne bi smela.

IV.

Naslednji članek v dveh delih *Nemčija in panslavizem*, o katerem sem pravkar govoril, sem uporabljal po objavi izbora Marxovih del, ki ga je izdal Franz Borkenau v Fischerjevi knjižnici najprej v februarju 1956. Aprila 1958 je izdaja dosegla že 113.000 izvodov. Opozorjen, da je članek v resnici napisal Engels, sem ga res našel pod njegovim imenom v zbranem delu Marxa in Engelsa (knj. 11, str. 193—199, Dietz Verlag Berlin 1978, znan pod kratico MEGA). Da ga šteje Borkenau za Marxovega, se mi je pojasnilo šele po podatku iz Engelsove biografije, ki jo je napisal Heinrich Gemkow s sodelavci (DZS 1974, str. 202). Tam piše:

»Ta baje slabo uspela »stvar« (tako se Engels opravičuje) je bil prvi članek že omenjene, na koncu 19 prispevkov obsega-joče vrste, ki je poslej izhajala do oktobra 1852 v Newyorški dnevni tribuni in je bila prvič izdana 1896 v angleškem in potem v nemškem jeziku z naslovom Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji. Ne le prvi prispevek te serije, temveč vsi prispevki so bili Engelsovi. Zato niso zvedeli ne Dana ne bralci časnika: mislili so, da je Marx avtor. Le tako je bilo mogoče uresničiti dogovor z Dana in zagotoviti Marxu honorar.«

(Charles Anderson Dana (1819—1897) je bil urednik.)

Marx je s svojim podpisom članek avtoriziral, zato ga po vsebini in mislih smemo imenovati prav tako njegovega kakor Engelsovega, to se pravi, da se je Marx popolnoma strinjal z Engelsom. Zato bi bilo pravičnejše pisati o Engelsu-Marxovem članku, saj sta si bila v navedenih nazorih o panslavizmu enotna. To potrjuje še opomba 132 k Engelsovemu članku (MEGA 11, str. 664), kjer piše:

»Ta članek je napisal Friedrich Engels na prošnjo Karla Marxa za hkratno objavo v Novem Odrskem časniku (Neue Oder Zeitung) in za New-York Daily Tribune. Kakor je razvidno iz drugega članka v Neue Oder-Zeitung in iz pisma Marxa uredniku tega članka, Moritzu Elsnerju 17. aprila 1855, je bil prvotni namen, kritiko o panslavističnih teorijah nadaljevati. V tem pismu piše Marx: »Priložena članka sta začetek polemike zoper panslavizem. Po mojem mnenju je skrajni čas (höchste Zeit) za Nemčijo, da se resno seznanji z nevarnostmi, ki ji grozijo . . . Vendar je moje prepričanje, da se ne sme izgubiti nobenega časa več, treba je piskati v Nemčiji k alarmu (Alarm in Deutschland zu blasen — zadnjo besedo bi tudi lahko prevedli s »trobentati«) . . .

V knjižni obliki je te članke izdala Marxova hčerka Eleonora Marx-Eveling pod naslovom *Karl Marx: Revolution and Counter-Revolution in Germany, London 1896*. Videti je, da še takrat ni bila odkrita vsa Marxova korespondenca. Zato je mogel omenjeni članek iziti v tej knjigi pod Marxovim imenom, odkoder ga je bržkone prevzel tudi Franz Borkenau.

Takoj v začetku se sklicujeta Engels in Marx (sicer na nepotrjeno) vest, kakšne namere ima politika Aleksandra II. Pravita:

»Iz najboljšega vira potrjujejo, da je sedanji ruski car nekatrim dvorom poslal diplomatsko pismo, v katerem med drugimi piše: v trenutku, ko se bo Avstrija nepreklicno zvezala z zahodom ali storila kakšno javno dejanje zoper Rusijo, se bo Aleksander postavil sam na čelo panslavističnega gibanja in spremenil svoj sedanji naslov cesar vseh Rusov v naslov cesar vseh Slovanov. Ta Aleksandrova izjava, če je avtentična, je prva naravnost povedana beseda od začetka vojne. Je prvi korak dati vojni evropski značaj . . . Neodgovornost, da je celo obstoj Turčije s tem porinjen v ozadje. Ne sprašuje se več, kdo bo vladal v Konstantinoplu, marveč kdo naj zavlada vsej Evropi«.

In zdaj preideta Engels-Marx k svojemu označevanju Slovanov:

»Slovansko pleme (torej vidita v vseh slovanskih narodih enoto — op. K. B.), dolgo razcepljeno z notranjimi zdražbami, ki so ga Nemci pregnali na vzhod, podjarmljeno delno po Nemcih, Turkih in Ogrski, je tiho spet združevalo svoje veje po 1815. letu s pomočjo polagoma rastočega panslavizma: zdaj poudarja prvič svojo enotnost in napoveduje vojno na smrt rimsko-keltskim in nemškim plemenom, ki so doslej vladala v Evropi. Panslavizem je gibanje ne za nacionalno neodvisnost, marveč gibanje, ki si

prizadeva storjeno spremeniti v nestorjeno, kar je zgodovina ustvarila v tisoč letih, česar pa slovansko pleme ne more uresničiti, ne da bi Turčijo, Ogrsko in polovico Nemčije pometla z evropske karte. Če bi se ji to posrečilo, si ne more zagotoviti trajnosti, razen da podjarmi Evropo».

Ali ni videti za temi izvajanji strah pred politiko carske Rusije in celo pred slovanstvom sploh, če bi se združilo? Bakuninovemu združenju Slovanov se je Engels, čeprav zadržano, posmehoval, Engels-Marx pa v zgornjem govorita skoraj v strahu pred pohodom carističnega panslavizma, kakor so se na drugi strani bali slovanski narodi pohoda Germanov, o katerem je sanjaril in ga skušal tudi z vso okrutnostjo izvesti Hitler, ko je razbil v drugi svetovni vojni najprej Češkoslovaško in Poljsko, leta 1941 je najprej zasedla Jugoslavijo, nato pa je bliskovito napredovala nemška vojska globoko v Rusijo in prišla tja do Leningrada, Moskve in Stalingrada. Dalje ni mogla, ker so jo sovjetske vojske ustavile in po hudih bojih in žrtvah prešle v protinapade in gnale nemško vojsko tja do zasedbe Berlina.

»Panslavizem,« pravita v nadaljnjem Engels-Marx, »se je zdaj spremenil iz veroizpovedi v politični program, ki ima na voljo 800.000 bajonetov. Evropi preostaja samo alternativa: podjarmljenje pod Slovani ali razbitje za vselej središča njegove ofenzivne sile — Rusije«.

Ali ni tudi Hitler meril v svoji politiki na isto alternativo ter zato utemeljeval pohod po njegovem mnenju tudi na človeško manjvredne slovanske narode? Vse to dokazuje, da je takšna misel germanstva za takšen pohod bila stara že vsaj sto let.

»Naslednje vprašanje, na katerega moramo odgovoriti«, pravita Engels-Marx, je: Kako je Avstrijo že okužil iz Rusije uniformirani panslavizem? Od sedemdeset milijonov Slovanov, ki žive vzhodno od Češkega lesa in Koroških Alp, jih je približno petnajst milijonov podvrženih pod avstrijsko žezlo, vključno s predstavniki skoraj vsake vrste slovanskega jezika. Pemski ali češki rod (šest milijonov) spada čisto pod avstrijsko nadvlado. Poljskega predstavlja okrog tri milijone Galičanov, ruskega okrog tri milijone Malorusov (Rdečerusov, Rutenov) v Galiciji na severovzhodu Ogrske — to je edini ruski rod zunaj območja ruskega cesarstva, jugoslovanski rod, z okrog tri milijoni Slovencev (Korošcev in Hrvatov) in Srbov s priključitvijo razpršenih Bolgarov. Avstrijski Slovani razpadajo tako na dva dela: del njih je iz razvalin nacionalnosti, katerih prava zgodovina spada v preteklost in katerih sedanji zgodovinski razvoj je vezan na narode različnih ras in jezikov. Da bi svoj bedni narodni položaj spopolnili, nimajo te žalostne ruševine nekdanje veličine, niti znotraj Avstrije narodne organizacije, marveč so razdeljene v različne province. Slovenci, čeprav jih je komaj 1.500.000, so raztreseni po različnih provincah, Kranjski, Štajerski, Hrvaški in južnozahodni Ogrski. Čehi, čeprav najštevilnejši rod med avstrijskimi Slovani, so delno naseljeni na Češkem, delno na Moravskem in delno (slovaška linija) v severozahodni Ogrski. Te narodnosti, čeprav žive vse na avstrijskih tleh, nikakor niso priznane kot različni

konstituirani narodi. Jemljejo jih kot privesek ali nemške ali ogrske nacije, in dejstvo je, da niso nič drugega«.

»Vse to in še marsikaj«, (navaja članek v nadaljevanju) »je vzrok in dokaz, zakaj panslavizem ni ruska, marveč avstrijska iznajdba. Da bi zagotovili restavracijo vsaki posebni slovanski narodnosti, začenjajo različni slovanski rodovi v Avstriji delati za zvezo vseh slovanskih rodov v Evropi. Rusija, močna sama zase, Poljska sama si v svesti v smislu nepremagljive žilavosti narodnega življenja in poleg tega še v odprtem sovraštvu do slovanske Rusije; ta dva naroda očitno nista poklicana iznajti panslavizem. Srbi in Bolgari pod Turki pa so bili prebarbarski, da bi zgrabili takšno idejo; Bolgari so se mirno uklonili Turkom, Srbi pa so imeli dovolj opravka z bojem za svojo lastno neodvisnost.«

S tem se konča prvi del članka, v drugem pa skuša pisec podrobneje in globlje razložiti bistvo panslavizma:

»Prva oblika panslavizma je bila literarna. Čeh Dobrovsky je ustanovitelj znanstvene filologije slovanskih narečij. Kolar, slovaški pesnik iz ogrskih Karpatov, je bil njegov iznajditelj. Pri Dobrovskem je bilo navdušenje znanstvenega odkritelja, pri Kolarju pa so prevladoval politične ideje. Toda še zmeraj se je panslavizem zadovoljeval z elegijo in tuja potlačevanja sedanosti so bila glavna tema njegove poezije. Ali vendar, o Bog, ni človeka na zemlji, ki bi hotel priznati Slovanom pravico? Sanje o panslavistični državi, ki bi Evropi diktirala zakone, so si takrat komaj upali (le) nakazovati. Toda obdobje vzdihovanja je kmalu izginilo in z njo krik zgolj za »pravico Slovanom«. Zgodovinska raziskovanja, ki so zajemala politični, literarni in jezikovni razvoj slovanskega rodu, so v Avstriji napredovala z velikanskimi koraki. Šafařík, Kopitar in Miklošič kot lingvisti, Palacky kot zgodovinar, so se postavljali na čelo, spremljal pa jih je trop drugih, manj ali sploh brez vsake znanstvene nadarjenosti, kakor Hanka, Gaj itd. Slavna obdobja češke in srbske zgodovine so prikazovali v žarečih barvah v nasprotju z ponižujočo in zlomljeno sodobnostjo teh narodnosti; in prav tako kakor so v drugem delu Nemčije pod zaščito »filozofije, politike in teologije« podvrgli vse kritiki, so v Avstriji pred Metternichovimi očmi izkoriščali panslavisti filozofijo, da bi pridigali nauk o slovanski vzajemnosti in ustanovili politično stranko, katere očiten cilj je bil: razmerja vseh narodnosti v Avstriji prevreči in vse spremeniti v veliko slovansko državo. — Jezikovna zmeda, ki vlada vzhodno od Češke in Koroške tja do Črnega morja, je resnično osupljiva. Proces raznarodovanja med Slovani, ki mejijo na Nemčijo, počasno, toda nenehno napredovanje Nemcev, vpad Ogrov, strnjena masa sedmih milijonov finskega plemena, vmesni vrinek Turkov, Tatarov, Valahov v sredi med slovanske rodove bi ustvarili jezikovni babilon. Od vasi do vasi, skoraj od zakupne kmetije do zakupne kmetije se jeziki razlikujejo, Češka sama šteje med šestimi milijoni bivalcev dva milijona Nemcev poleg treh milijonov Slo-

vanov, ki jih poleg tega na treh straneh obkoljujejo Nemci. Ista je stvar z avstrijsko-slovanskimi plemeni.«

Ugotovljeno je, da se je Engels poleg ruščine, češčine itd. učil tudi slovenščino, bržkone po Kopitarjevi slovnici, sicer bi v članku Kopitarja ne mogel omenjati. (Prim. knjigo Friedrich Engels: Zwischen Bureau und Barrikade, Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt am Main 1970, str. 240).

V.

In zdaj preide članek na vprašanje, kaj bi se zgodilo, če bi se ti avstrijski Slovani res združili.

»Trebalo bi vrniti zemljo in svet, ki sta (sicer) bila prvotno slovanska, Avstrijo, z izjemo Tirolske in Lombardije, spremeniti v slovansko državo, kar si prizadevajo panslavisti in kar bi pomenilo zničati zgodovinski razvoj zadnjih tisoč let, tretjino Nemčije odrezati in spremeniti vso Ogrsko in Dunaj in Budimpešto v slovanska mesta — početje, s katerim ne morejo simpatizirati Nemci in Madžari, ki imajo v posesti vsa ta območja. Poleg tega je razlika med slovanskimi narečji tako velika, da so z nekaj majhnimi izjemami med seboj (sploh) nerazumljiva. To se je pokazalo na komičen način na Slavističnem kongresu v Pragi 1848. leta, ko so morali po različnih in brezplodnih poskusih najti jezik, ki bi bil vsem članom razumljiv. Tako so morali končno govoriti v jeziku, ki jim je bil vsem najbolj osovražen, v nemščini.«

Tako ironizira članek stisko kongresa na jezikovnem področju in se ne ozira, da so prišli na kongres zastopniki slovanskih narodov in rodov, ki so jih v preteklosti razgnali in razmejili na vse vetrove neprizanesljivi germanski in hunski divjaški pohodi.

Iz vsega tega sklepa članek, da so manjkali (ali da manjkajo) avstrijskim Slovanom bistveni elementi uspeha: množica in enotnost.

»Manjka množica, ker je panslavistična stranka omejena le na eni strani na izobražene razrede, ki nima nobenega vpliva na množice in zato tudi ne moči, da bi hkrati nudila odpor avstrijski vladi in nemškim in ogrskim nacionalnostim, od katerih terjajo, da se umaknejo med svoje meje. Manjka jim enotnost, ker je bilo njihovo načelo le čisto idealno, ki se je pri prvem poskusu uresničevanja zaradi jezikovne različnosti zlomilo. Dokler je panslavizem ostal le čisto avstrijsko gibanje, ni bil nobena velika nevarnost, toda središče enotnosti in množice, ki sta mu bili potrebni, so se zanje hitro našle. Narodno gibanje turških Srbov v začetku tega stoletja je kmalu zbudilo pozornost ruske vlade na dejstvo, da okrog sedem milijonov Slovanov živi pod Turki, da je njihov jezik med vsemi slovanskimi narečji najbolj podoben ruskemu, religija in sveti jezik — stara ali cerkvenoslovanščina — sta popolnoma ista kakor pri Rusih. Prvič se je zgodilo, da sta

Rusija in Bolgarija začeli med njimi panslavistično propagando, podprto s položajem Rusije, ki je glava in protektor grške cerkve. Ko je panslavistično gibanje pridobilo nekaj tal v Avstriji, je Rusija kmalu razširila svoje agenture na ozemlje svojega zaveznika. Kjer je zadela na rimsko-katoliške Slovane, je versko stran pustila vnemar in se postavila kot gravitacijsko središče slovanskega rodu, kot jedro, ob katerem se naj regenerirani slovanski rodovi kristalizirajo, kot močno in enotno ljudstvo, poklicano, da uresniči veliko slovansko državo od Labe do Kitajske in od Jadranskega morja tja gor do Ledenegega morja. Tu so našli manjkajočo enotnost in množico. Panslavizem se je takoj ujel v past. Izrekel je svojo lastno obsodbo. Da bi namišljene nacionalnosti znova obdržali, so izjavili panslavisti, da so pripravljeni žrtvovati osemstoletno dejansko udeležbo pri civilizaciji rusko-mongolskega barbarstva.»

In zdaj se pisec skoraj grozljivo vpraša:

»Ali ni to naravni rezultat gibanja, ki je začelo z odločno reakcijo proti teku evropske civilizacije in ki je hotelo z odločno reakcijo poriniti nazaj svetovno zgodovino? — Metternich je v najboljših letih svoje moči spoznal nevarnosti in spregledal ruske spletke. Dušil je to gibanje z vsemi sredstvi, ki jih je imel na voljo. Vsa njegova prizadevanja pa so se zbrala v eno samo besedo: represija. Edino primerno sredstvo je bila: svoboden razvoj nemškega in ogrskega duha, kot dovolj zadosten, slovansko pošast pa spoditi. Vse to ni šlo v sistem njegove majhne politike. Zato je po njegovem padcu 1848. leta izbruhnilo slovansko gibanje, močnejše kakor kdaj in zajemajoč bolj kakor kdaj širše plasti prebivalstva. Toda takoj je temeljito prišel njegov reakcionarni značaj na svetlo. Medtem ko so bila nemška in ogrska gibanja v Avstriji odločno progresivna, so bili Slovani tisti, ki so stari sistem rešili pred razrušitvijo, ko so omogočili, da je Radecky na Minciju napredoval in Windischgrätz zavzel Dunaj. Da bi odvisnost Avstrije od slovanskega plemena dokončala, je velika slovanska rezerva, ruska armada, leta 1849 zakorakala na Ogrsko in tam diktirala zanjo mir. — Toda če je bila adhezija panslovanskega gibanja na Rusijo njegova samoobsodba, je spoznala Avstrija nič manj svojo pomanjkljivost s sprejemom, da celo z izživom to slovansko pomoč zoper tri edine narode v svoji posesti, ki imajo historično življenjsko silo in jo dokazujejo: Nemci, Italijani in Madžari (podčrtal K. B.). Stalno od leta 1848 je ta krivda zaradi panslavizma Avstrijo tlačila in zavest istega je bila glavna odskočna deska avstrijske politike. Prvo, kar je Avstrija storila, je bilo, da je na svojem lastnem ozemlju zoper Slovane reagirala. In to je bilo le mogoče z delno najmanj progresivno politiko. Privilegije vseh provinc so bile prelomljene, namesto federativne administracije je nastopila centralistična, in namesto različnih nacionalnosti naj bi bila edino priznana le umetna, avstrijska nacionalnost. Čeprav so bile novotarije delno naperjene

tudi zoper nemške, italijanske in madžarske elemente, so padle vendar z najhujšo silo na kompaktne slovanske rodove in dale nemškemu elementu presežno težo. Ko je bila tako na znotraj odvisnost od Slovanov odstranjena, je ostala odvisnost od Rusije in nujnost, vsaj za trenutek in v določenem smislu to naravnostno in ponižujočo odvisnost prelomiti. To je bil pravi vzrok sicer omahujoče ali vendar javno razgllašene politike Avstrije v orientalskem vprašanju. Na drugi strani pa panslavizem ni izginil: je globoko ranjen, godrnja, molči in zre na cesarja Rusije kot na predestiniranega mesijo. Naša naloga ni preiskovati, če more Avstrija v primeru, da bi Rusija nastopila kot glava panslavizma, odgovoriti s koncesijami Madžarski in Poljski, ne da bi ogrožala svoj obstoj. Toliko pa je trdno, da zdaj ni več le Rusija sama, marveč je panslovanska zarota, ki grozi na razvalinah Evrope ustanoviti svojo državo. Združenje vseh Slovanov bo kmalu po neutajljivi moči, ki jo ima in lahko dobi, stran, ki ji stoji nasproti, prisilila prikazati se v popolnoma drugi obliki, kot je bila videti doslej. Pri tej priliki nismo govorili ne o Poljski, ki ji gre čast, ker je največkrat sovražna panslavizmu, nismo govorili ne o neki demokratični in socialistični obliki panslavizma, ki se razločuje v osnovi samo po frazeologiji in hinavščini od navadnega, poštenega ruskega panslavizma. Prav tako nismo govorili o nemški špekulaciji, ki je padla iz sublimirane nevednosti do orodja ruske zarote. Vrnili se bomo še izčrpno na ta in druga s panslavizmom povezana vprašanja.«

VI.

Oba članka, ki je prvega napisal domnevno Engels sam zoper bakuninsko demokratično panslovanstvo, Engels-Marx pa drugega zoper caristično panslavizem, dovolj zgovorno pričata, kako je zahodno, zlasti germanistično nadvlado v Evropi skrbela renesansa slovanskih narodov, najsi je v politični praksi bila še tako počasna in kljub vsem neposrednejšim težnjam vendarle zmerna spričo moči oblasti in germanske agresivnosti, ki je dosegla s Hitlerjevo krvavo nacistično agresijo svoj višek, saj je med drugim zlasti slovenski narod skušala zbrisati z zemljevida. Engels-Marx se Bakuninovega slovanstva neposredno sovražno ne lotita in sta v tem ali obzirnejša ali opreznejša, vsekakor pa drugi članek ne gre tako daleč, kakor je šel Engels v prvem, ki je delil narode med historične in nehistorične, med revolucionarne in protirevolucionarne; saj je takšna razdelitev ne samo nemarksiistična, marveč celo reakcionarna in neznanstvena.

Da sta mlada Engels in Marx vsak na svoj način padla pod vpliv in pritisk takratnega protislovanskega vzdušja, je le dokaz, kako veliko in močno je bilo, in človeku se zdi danes skoraj čudež, da smo vzdržali. Morda je bilo v obeh še nekaj psihološko podzavestnega, mladostnega meščanskega hegeljanstva, saj je bil Hegel do smrti oboževalec pruske države. Neizpodbitno dejstvo je, da smo vzdržali prav zaradi tega, ker sta naš boj in naša zavest bila prerोजना z nujnimi revolucionarnimi idejami socializma in z leninistično izvirno postmarksistično spoznanje pravic malih in kolonialnih narodov,

česar v tistem času in razmerah Marx in Engels nista mogla vzeti v obzir. Bila sta vsa v boju zoper mednarodni kapitalizem in nujno razredno usmerjena v obrambo in osvoboditev proletariata, čeprav se njuno znanstveno in Leninovo politično revolucionarno izročilo, določeno za ves naš planet, še danes ni v polni meri moglo uresničiti, saj nasprotno iz dneva v dan grozi vsemu človeštvu vseuničujoča atomska vojna veselis.

Boj proti njej pa bo uspešen le, če se bodo vse demokratične in socialistično revolucionarne sile vsega sveta združile ne samo v množični protest, marveč v dejanski boj zoper njo. To je misel, ki ni le v skladu z vsem, kar so Marx, Engels in Lenin ustvarili na raznih področjih, marveč izhaja iz bistva vsega njihovega dela, iz njihovega revolucionarnega duha in humanizma, ki ni ob stoletnici Marxove smrti nič manj živ, kakor živi v vsem njihovem delu in bojih že vse življenje, ne oziraje se na omenjeni Engelsov in Marxov spodrselaj, ki pa je subjektivno in objektivno močno determiniran v tistih časih in razmerah, vendar je spričo vsega vélikega, kar sta človeštvu ustvarila in dala kljub vsemu danes le zgodovinska reminiscenca, naj je za tiste čase in v njih še tako zmotna, krivična in bridka. V njunem obsežnem in velikem delu je le biografsko in historično zanimiva, v resnici pa je neznanstvena.

Ravno Lenin je bil tisti, ki je v duhu in biti Marx-Engelsovega dialektičnega in historičnega materializma odkril pravice malih in kolonialnih narodov in posredno dokazal, da ni ne historičnih ne nehistoričnih narodov v Evropi, še več, da ni ne revolucionarnih ne protirevolucionarnih narodov, marveč da so samo revolucionarni in kontrarevolucionarni sistemi. Marx in Engels sta bila prepričana, da bo socialistična revolucija, ki sta jo v svojih delih in politiki napovedovala, delala in se borila, najprej izbruhnila zaradi naraščanja industrializacije in kapitalizma ali v Angliji ali v Nemčiji. Zgodovinska dialektika nasprotij in protislovij pa jo je uresničila na svoj način z oktobrsko revolucijo v Rusiji in z genialnim dedičem njunega dela z Leninom na čelu. Da ima nekaj deleža pri tem tudi Bakunin, ni mogoče zatajiti. Spregledati pa se ne sme niti v 19. stoletju delo narodnikov-socialistov, ki so svoj socializem in revolucijo gradili na kmečkih ljudskih množicah in na tako imenovani vaški občini, ki je bila nekakšna »komuna«. Tudi Tolstoj je svoj anarhični socializem vezal nanjo. Lenin je celo napisal članek o njem z naslovom *Lev Tolstoj kot ogledalo ruske revolucije* (1908). Pretresla je ves svet ter z Leninovo enako ustvarjalno silo, kakor je bila v Marxu in Engelsu, doustvarila marksizem v marksizem-leninizem in mu pokazala smernice tudi za naš čas in za prihodnost kot trajno in nujno sprotno ustvarjalno, nedogmatično silo za uresničenje socialističnih ekonomskih, znanstvenih, kulturnih, predvsem pa humanističnih sil, ki naj dokočno osvobode človeka in človeštvo od vsake odtujenosti in nesvobodnosti.

Takšna bodi tudi naša misel in zavest ob stoletnici Marxove smrti, k čemur nas obvezuje tako veliko in genialno delo, kakor je Marxovo, Engelsovo in Leninovo.

P. S. Glavni del teh razmišljanj sem bral kot predavanje na SAZU po odkritju razstave Marx na Slovenskem (do 1941), ki sta jo v počastitev stoletnice Marxove smrti pod vodstvom prof. Jara Dolarja priredili v Prešernovi dvorani 15. marca 1983 SAZU in NUK. Po predavanju sta me tov. akad. prof. dr. F. Zwitter in tov. France Klopčič opozorila še na nekatere stvari, za kar se jima zahvaljujem.)